

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ГЕОГРАФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На седници Наставно-научног већа Географског факултета Универзитета у Београду одржаној 19. 05. 2016. године именовани смо у Комисију за преглед и оцену докторске дисертације под насловом **Старост као демографска одредница потрошње домаћинства у Србији**, кандидата мр Петра Васића. Након прегледа рукописа дисертације и пратеће документације подносимо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Мр Петар Васић је рођен 1980. године у Смедереву, где је завршио основну школу и Гимназију природно-математичког смера. Дипломирао је на Географском факултету у Београду, одсек за Демографију, 2003. године са просечном оценом 9,89. Последипломске студије, смер Демографија, уписао је на Економском факултету у Београду 2003. године. Положио је све програмом предвиђене испите (просечна оцена 9,64) и одбранио магистарску тезу под насловом „Утицај изабраних демографских обележја на структуру потрошње домаћинства у Србији“ 15.07.2010. године (ментор проф. др Биљана Радивојевић) чиме је стекао академско звање магистра демографије. Године 2011. пријавио је докторску тезу под насловом „*Старост као демографска одредница потрошње домаћинства у Србији*“ за коју је одређено менторство проф. др Мирјане Девецић. Од 01.марта 2006. године запослен је на месту асистента приправника на Географском факултету у Београду на студијској групи за демографију. У звање асистента на Географском факултету у Београду изабран је 28.12.2011. Мр Петар Васић је ангажован на извођењу вежби из следећих предмета који припадају ужој научној области демографија: *Пројекције становништва, Популациона политика, Природно обнављање становништва I и II, Основе статистике I и II*, на студијској групи за демографију, и *Примењена*

демографија на студијским групама за просторно планирање и геопросторне основе животне средине.

Мр Петар Васић је у току досадашње каријере стипендиран од стране више институција и добитник је низа награда. Био је стипендиста Фонда за младе таленте општине Смедерево 2000-2004, Републичке фондације за развој уметничког и научног подмладка 2001-2003, Амбасаде Краљевине Норвешке 2002, Министарства науке и заштите животне средине 2003-2006. Добитник је награде за најбољег студента генерације Географског факултета који је дипломирао школске 2003/2004 године. Кандидат је као истраживач до сада био ангажован на три научно-истраживачка пројекта финансирана од стране Министарства науке Републике Србије, и то: “Транзиција друштва и привреде у процесу регионализације и глобализације – правци промена и апликативни модели”, Института друштвених наука у периоду 2003-2006; “Геосистемске основе просторно-функционалне организације Србије”, Географског факултета Универзитета у Београду у периоду 2006-2010; “Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији”, Института друштвених наука, Географског факултета у Београду и Факултета организационих наука у Београду у периоду 2011-2016. године, у оквиру којих је објавио низ научних и стручних радова у области демографије.

Мр Петар Васић је члан Друштва демографа Србије. Аутор је више научних и стручних радова. Након пријављивања докторске тезе, мр Петар Васић је објавио дванаест научних радова и учествовао на седам научних конференција. Научно истраживачка интересовања мр Петра Васића су усмерена ка изучавању и објашњавању комплексних међузависности демографских и социо-економских чинилаца. Међу разнородним демографским феноменима, у раду мр Петра Васића посебно значајно место заузимају проучавања демографских детерминанти економских процеса, а поготову њихових импликација на јавне политике.

Списак објављених радова током последњих пет година говори у прилог томе:

Vasić, P., Marinković, I., (2016), *Parental allowance in Serbia – examining the World Health Organization recommendations*, Transylvanian Review of Administrative Sciences, Babes-Bolyai University, Faculty of Political, Administrative and Communication Sciences, Public Administration Department, Cluj-Napoca, Romania, 2016: Issue No. 49 E/October (SCI).

Basten, S., Frejka, T., (2015), *Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe*, Barnett Papers in Social Research 2015; University of Oxford, 01: 1-74. (Serbian collaborator together with Mirjana Rašević and Mirjana Bobić)

Васић, П., (2015), *Промене у образовном саставу фертилног контингента у Србији на почетку 21. века и утицај на рађање*, зборник радова 4. Српски конгрес

географа: Достигнућа, актуелности и изазови географске науке и праксе, Копаоник, октобар 2015.

Васић, П. (2014), *Употреба аналитичких пројекција становништва у предвиђању микроекономских кретања*, зборник радова Географско образовање, наука и пракса: развој, стање и перспективе, Београд.

Васић, П., Глигоријевић, В., Девеџић, М., (2014), *Responding to population policy – which women can provide the greatest demographic benefit in Serbia?*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 148, Матица српска, стр. 547-550, Нови Сад.

Глигоријевић, В., Мирић Н., Васић, П., (2014), *Is skills renewal in ageing workforce possible? Evidence from Serbia*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 148, Матица српска, стр. 653-664, Нови Сад.

Васић, П. (2013), *Образовна структура жена које су рађале и структура рађања у Србији од 2002 до 2011 – неосетљиве на популациону политику?*, зборник радова са скупа Становништво југоисточне Србије: Култура, наталитетска политика и демографска репродукција у југоисточној Србији, Становништво југоисточне Србије књига 3, стр. , Ниш.

Глигоријевић, В., Васић, П. (2013), *Људски ресурси у неформалној економији у Републици Србији*, Економски хоризонти, год 15, свеска 2, стр. , Крагујевац.

Васић, П. (2012), *Социоекономске карактеристике хетерогености бракова у Србији на почетку 21. века*, зборник радова Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе, Београд.

Васић, П. (2012), *Колико економске и социолошке теорије фертилитета могу објаснити дуготрајан пад фертилитета у Србији?*, Демографија, бр. 9, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

Радивојевић, Б., Васић, П. (2012), *Household age structure and consumption in Serbia*, Економски анали, vol. 57, No. 195, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд.

Васић, П. (2012), *Утицај старосне и образовне структуре становништва југоисточне Србије на сектор личне потрошње*, зборник радова Становништво југоисточне Србије: Утицај демографских промена у југоисточној Србији на друштвени развој и безбедност, Становништво југоисточне Србије, књига 2, Ниш.

Наведени радови говоре о опредељењу кандидата да се питање савремених социо-економских и демографских промена у Србији расветли из узрочно-последичних позиција. У радовима се промене у структурама и природном кретању становништва Србије посматрају кроз системски приступ, те се указује на утицај демографских фактора на економске процесе и формулишу смернице јавних политика. Ова међузависност економских и демографских фактора, која је била заступљена у делу истраживања којима се мр Петар Васић до сада бавио, послужила је да се утемељи предмет истраживања, и емпиријски провери контекст истраживања примењен у овој тези.

Завршену докторску дисертацију под насловом **Старост као демографска одредница потрошње домаћинства у Србији**, Петар Васић је предао 12.05.2016. године. Дисертација је изложена на 347 страна. У текст дисертације је укључено 47 синтезних табела и 148 графикона. На крају рада је дата референтна литература (119 навода) на српском и енглеском језику и прилози са 142 табеле.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет докторске дисертације мр Петра Васића јесте потрошња домаћинства у Србији на чији ниво и структуру, између осталог, утичу старост носиоца домаћинства и демографске карактеристике чланова домаћинства. Опште прихваћен начин увођења старости у разматрање потрошње домаћинства јесте преко старости носиоца домаћинства, који се иначе користи у економетријским истраживањима потрошње становништва. Промене у демографским структурама неминовно воде и до промена у структури личне потрошње. Отуда објашњење утицаја старосне структуре на структуру личне потрошње води потпунијем разумевању промена у обиму и структури личне потрошње у Србији. Основна јединица посматрања у овој дисертацији је домаћинство, као категорија у којој се сажимају и јасно осликавају промене економског и демографског карактера. Анализиране су промене у структури потрошње домаћинства, као и структурне карактеристике домаћинства као основне друштвене ћелије и носиоца личне потрошње, а у односу на старост носиоца.

Општи циљ дисертације докторанда мр Петра Васића је научно утемељење хипотезе да је лична потрошња домаћинства високо зависна од старости његових чланова, а поготову од старости носиоца домаћинства. Ово истраживање има за циљ да на примеру домаћинства у Србији утврди утицај старости као демографске одреднице на структуру личне потрошње, као и да објасни смер и интензитет утицаја поменутих демографских карактеристика домаћинства. Посебни циљеви истраживања су следећи: да се објасни зависност промене просечне величине домаћинства од старости носиоца; да се утврди начин промене просечног броја предшколске деце у домаћинству у односу на старост носиоца домаћинства; да се утврди зависност промене просечног броја школообавезне деце у домаћинству у односу на старост носиоца; да се утврди зависност промене

просечног чланова домаћинства старих 65 и више година у односу на старост носиоца домаћинства; да се утврди образац промене висине дохотка домаћинства током старости носиоца; да се утврде старосни обрасци потрошње домаћинства (специфична структура остварене потрошње и њен обим), и на крају, да се на основу утврђених старосних образаца потрошње и пројекције домаћинства представи могући утицај наступајућих демографских промена на структуру потрошње домаћинства у Србији.

3. Основне хипотезе

У дефинисању полазних претпоставки у истраживању мр Петар Васић је, уважавајући претпоставке релевантних економских теорија, покушао да на примеру домаћинства у Србији надгради општепознату тезу да приходи и потрошња (агрегатна) зависе од старости уважавајући промене у структури остварене личне потрошње домаћинства. Заправо, усвојене су две групе полазних претпоставки: прва, која се односи на зависност промене просечне величине, старосне структуре чланова и висине прихода домаћинства од старости носиоца, и друга, која се односи на зависност обима и структуре личне потрошње у односу на просечну величину, старосну структуру и просечну висину прихода домаћинства одређену старосћу носиоца домаћинства.

Хипотезе од којих се пошло у овом истраживању су:

1. Просечна величина домаћинства, старосни састав чланова и просечна висина прихода домаћинства је зависна од старости носиоца домаћинства.

- Просечна величина домаћинства је у функцији од старости носиоца домаћинства.
- Старосна структура чланова домаћинства је у функцији старости носиоца домаћинства. Другим речима, присуство посматраних старосних група чланова домаћинства мењаће се у функцији од старости носиоца домаћинства.
- Просечан приход домаћинства је у функцији од старости носиоца домаћинства, а у складу са претпоставкама LCH.

2. Обим и структура потрошње домаћинства високо су зависни од старости носиоца домаћинства, старосне структуре чланова и висине прихода домаћинства.

- са повећањем старости носиоца домаћинства у почетку ће се повећавати количина новца коју домаћинство издваја за егзистенцијалне (неужне) трошкове као што су исхрана и становање, све до одређене старости.

Касније, са смањењем просечне величине домаћинства ова издвајања ће се смањивати.

- са повећањем старости носиоца домаћинства издвајања добра и услуге другог реда ће расти. Касније са старењем носиоца и смањењем просечне величине домаћинства ова издвајања ће се смањивати.
- са повећањем старости носиоца домаћинства трошкови избора ће се повећавати под утицајем раста прихода домаћинства и његове просечне величине. Касније, са даљим старењем ови трошкови ће опадати.

4. Садржај дисертације

Прво поглавље докторске дисертације чини **Увод** у коме је образложен контекст истраживања и изнесене основне теоријске поставке из којих произилази научни интерес кандидата за овом проблематиком. Разматрани су различити начини истраживања временске компоненте у анализи потрошње домаћинства и јасно дефинисан начин изучавања утицаја старости на потрошњу домаћинства (*age effect*). **Предмет и циљ истраживања** дефинисани су посебном поглављу под истим насловом. У поглављу **Одређење појма потрошње домаћинства (личне потрошње)** изнесена су основна економска знања о потрошњи као економском феномену и недвосмислено дефинисана потрошња домаћинства, односно, онај део потрошње који се остварује као лична потрошња. Наредно поглавље под насловом **Веза између старости и личне потрошње** представља преглед досадашњих теоријских и емпиријских студија које разматрају утицај старости становништва на личну потрошњу. Јасно су издвојене две целине, односно групе истраживања, у којима се лична потрошња анализира као агрегат у односу на приходе и то у контексту животног циклуса штедње и потрошње, и са друге стране, истраживања која су се бавила анализом структуре остварене потрошње домаћинства према старости, чиме је дато теоријско и емпиријско утемељење предузетом истраживању. Такође, у овом поглављу детаљно је разматран начин довођења старости у везу са личном потрошњом и изнесене методолошке препреке које произилазе из самих дефиниција домаћинства и личне потрошње. У поглављу под насловом **Методологија истраживања** наведени су извори података који ће се користити у истраживању, дефинисан временско-територијални оквир истраживања и представљене методе анализе и инструменти истраживања. Централно место у истраживању потрошње домаћинства заузима Република у целини, међутим, у одређењу територијалног оквира истраживања аутор издваја два насеобинска стратума: градски и рурални (остала насеља), са Београдским регионом као контролним узорком који, такође, садржи два поменута стратума. Основни смисао издвајања Београдског региона као спецификаума лежи у настојању да се идентификују евентуалне промене у старосним обрасцима потрошње чији би носиоци могла бити домаћинства метрополе. Дистинкција на градски и рурални стратум има за циљ да утврди

могуће разлике у старосним обрасцима потрошње домаћинства, дефинише старосне обрасце потрошње карактеристичне за урбани/рурални простор, као и старосне обрасце потрошње заједничке за оба насеобинска стратума. Већа диверзификација понуде добара и услуга, и већи приходи домаћинства у Београдском региону могу представљати факторе формирања специфичних старосних образаца потрошње домаћинства, тако да аутор у утврђивању старосних образаца потрошње домаћинства у Србији, користи податке о потрошњи домаћинства Београдског региона као контролни узорак (*dummy*), а не у сврху поређења са остатком Републике. Истраживање садржи више различитих временских оквира у зависности од циља и сврхе предузете анализе. Тако је у делу анализе карактеристика домаћинства, у сврху постављања довољно широке базе за израду пројекције домаћинства, коришћен временски оквир од 1948. до 2011. године. Потрошња домаћинства се анализира од 2006. до 2013. године, што је одређено методологијом истраживања утицаја старости на потрошњу (*age effect*), али и методолошко-техничким ограничењима АПД. На крају, у делу који се односи на пројекцију домаћинства и њихове потрошње, коришћен је временски оквир 2020-2040. година. У овом поглављу разматран је и начин на који ће старост као демографска одредница бити уведена у анализу потрошње домаћинства и дефинисане старосне категорије чланова домаћинства које ће бити анализирани. Такође, детаљно је представљена Анкета о потрошњи домаћинства (АПД) као основни извор података предузетог истраживања. Поглавље под насловом **Полазне претпоставке** садржи опште и појединачне хипотезе од којих се полази у истраживању, али се у њему и образлаже начин и износи оправданост избора старосних категорија чланова домаћинства (предшколска деца, школообавезна деца и чланови стари 65 и више година) у анализи потрошње. Такође, дефинисане су три велике групе категорија добара и услуга на основу степена егзистенцијалности потреба које се њиховом потрошњом задовољавају. У том смислу, аутор издваја трошкове првог реда (исхрана, становање и лечење) који представљају нужне трошкове, трошкове другог реда (превоз, комуникације, образовање, одевање, намештај и опремање домаћинства) који представљају могуће трошкове, и на крају, трошкове трећег реда (угоститељство, рекреација и култура, алкохолна пића и дуван, и остала добра и услуге) који представљају трошкове избора.

У поглављу под насловом **Демографске карактеристике домаћинства у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века** вршена је анализа домаћинства у Србији на основу различитих обележја и карактеристика релевантних за анализу потрошње. Домаћинства су разматрана на основу просечне величине, породичног састава, старости чланова, типа насеља, итд. У овом поглављу аутор анализира карактеристике домаћинства постављајући сазнајну основу за израду пројекције домаћинства Србије за период до 2040. године. Поглавље под насловом **Карактеристике изабраних домаћинства – узорка** садржи анализу домаћинства у узорку АПД у односу на старост носиоца

домаћинства. У овом поглављу аутор утврђује обрасце на који начин се у оквиру домаћинства мења присуство предшколске деце, школообавезне деце и старијих чланова домаћинства (65+ година), а у односу на старост носиоца. Такође, идентификован је начин на који се мења висина прихода домаћинства током живота носиоца. Висина прихода домаћинства анализирана је и у односу на његову величину, али и у односу на његову „потрошачку величину“ према старости носиоца домаћинства, чиме аутор детаљно представља стварно оптерећење буџета домаћинства током живота носиоца. На овај начин утврђена је динамика промена посматраних карактеристика домаћинства у односу на старост носиоца које ће бити од значаја за обим и структуру потрошње домаћинстава.

Централно аналитичко поглавље под насловом **Потрошња домаћинстава према старости носиоца** разматра структуру потрошње домаћинстава на основу појединачних категорија добара и услуга из АПД, али и на основу три велике групе трошкова (нужни трошкови, могући трошкови и трошкови избора) и агрегата потрошње домаћинстава. У оквиру четири велике целине овог поглавља детаљно се анализирају старосни обрасци потрошње домаћинстава, утврђују разлике и сличности између градских и сеоских домаћинстава, и прате специфичности старосних образаца потрошње домаћинстава Београдског региона. Дескриптивна статистичка анализа у оквиру поглавља о потрошњи домаћинстава има за задатак да да основне информације о карактеристикама структуре потрошње домаћинстава, док је корелациона анализа коришћена са циљем да се утврди повезаност и линијско слагање посматраних карактеристика домаћинстава и остварене потрошње појединачних категорија добара и услуга. Такође, коришћена је и регресиона анализа са циљем утврђивања трендова за онај део података организованих у временске серије, али и да утврди смер и интензитет утицаја оних посматраних карактеристика домаћинства које су испољиле довољну статистичку значајност на потрошњу појединачних категорија добара и услуга из АПД. У потпоглављу које анализира нужне трошкове утврђени су старосни обрасци потрошње усмерене на исхрану, становање и здравство. Такође, истакнуте су сличности и разлике старосних образаца потрошње између градских и сеоских домаћинстава. Аутор, анализирајући појединачне категорије добара и услуга, настоји да утврди специфичне старосне обрасце потрошње карактеристичне за домаћинства у Србији и представи сличности и разлике старосних образаца потрошње градских и сеоских домаћинстава. Потпоглавље које се односи на могуће трошкове садржи детаљну анализу потрошње домаћинстава која је усмерена на транспорт, образовање, комуникације, одевање и опремање домаћинства. Секундарни карактер потреба које се потрошњом ових категорија добара и услуга задовољавају истиче одређене разлике између посматраних стратума, тако да аутор на овом месту исцрпно анализира специфичности урбаног и руралног простора, начина живљења и проистичућих разлика у оствареној потрошњи између градских и сеоских домаћинстава. Аутор, такође истиче законитост повећања разлика у потрошњи домаћинстава са

опadaњем егзистенцијалности посматраних трошкова, како између домаћинстава различитих старости носиоца, тако и између домаћинстава различитих стратума а истих старости носиоца. Потпоглавље о трећој групи трошкова –трошковима избора, детаљно разматра старосне обрасце потрошње усмерене на задовољавање потреба за подизањем квалитетаведеног слободног времена, времена усмереног на задовољавање личних потреба, специфичних стилова живота, подизања квалитета живљења и животног стандарда. Аутор на овом месту врши анализу потрошње усмерене на угоститељство, рекреацију, алкохолна пића и дуван, и остала добра и услуге, односно свих оних добара и услуга којима је заједничка особина задовољавање потреба за уживањем. На крају, четврто потпоглавље анализира укупну потрошњу домаћинстава, идентификујући специфичну структуру потрошње домаћинстава различитих старости носилаца, старосне обрасце промене односа потрошње и прихода, и кретање потрошње у односу на „потрошачку величину домаћинства“ (просечан број јединица једнаке потрошње). У овом делу рада аутор предлаже нека методолошка решења која се тичу анализе потрошње домаћинстава у односу на старост носиоца. Разматрајући структуру потрошње домаћинстава према степену егзистенцијалности, аутор, предлаже показатељ SP (структура укупне потрошње) који представља синтетски квантитативни израз структуре потрошње као атрибутивног обележја на основу скале рангова (1, 2 и 3). Такође, разматрајући структуру остварене потрошње и удео потрошње у односу на приходе (штедња/задуживање), аутор предлаже показатељ nNT_x који синтетски преставаља начин трошења. Како више вредности структуре потрошње представљају мање егзистенцијалну расподелу буџета, тако и потрошња која надмашује остварене приходе управо у периоду најмање егзистенцијалности потрошње указује на задуживање зарад неегзистенцијалне потрошње. Са једне стране јесу млађа домаћинства која се задужују зарад задовољења неегзистенцијалних потреба, а са друге, старија домаћинства која остварују мањи обим и егзистенцијалнију структуру потрошње него што им то приходи намећу. Помоћу овог показатеља аутор настоји да јасно истакне разлике између млађих и старијих домаћинстава. У оквиру овог потпоглавља мр Петар Васић врши синтезу истраживања о појединачним категоријама потрошње, идентификујући специфичне старосне обрасце потрошње домаћинстава у Србији, подвлачи сличности и разлике старосних образаца потрошње градских и сеоских домаћинстава и износи основне закључке о старосној условљености потрошње домаћинстава, али и условљености потрошње посматраним карактеристикама домаћинстава.

Поглавље под насловом **Пројекција домаћинстава и личне потрошње** представља финално аналитичко поглавље у коме мр Петар Васић израђује пројекцију домаћинстава у Србији и на основу утврђених старосних образаца потрошње, закључака о потрошњи домаћинстава посматраних стратума и контролног узорка (домаћинстава Београдског региона), испољених корелационих зависности и смера и интензитета утицаја посматраних карактеристика

домаћинства, израђује пројекцију утицаја посматраних карактеристика домаћинства у Србији на структуру будуће потрошње. Ово поглавље садржи две целине. Прво, у коме се израђује пројекција домаћинства, и друго, у коме се израђује пројекција потрошње домаћинства. У оквиру прве целине аутор износи основне аналитичко-методолошке приступе изради пројекција домаћинства и детаљно представља метод израде пројекције домаћинства помоћу специфичних стопа носилаца домаћинства према старости (*Headship Rates Method – HRM*) на основу кога израђује пројекцију домаћинства у Србији. У другој целини аутор израђује пројекцију потрошње домаћинства за период до 2040. године на основу пројекције домаћинства, утврђених старосних образаца потрошње и могућег утицаја промена посматраних карактеристика домаћинства уз рестриктивну претпоставку о непромењеним економским околностима, односно, непромењеном односу цена добара и услуга и висине прихода домаћинства. На овај начин мр Петар Васић, заправо, израђује модел могућег утицаја промена посматраних демографских карактеристика домаћинства на промене у структури потрошње домаћинства, али и њиховог могућег утицаја на обим домаћег тржишта. У закључном поглављу изнесен је синтезни осврт на емпиријско и теоријско утемељење предузетог истраживања, основни закључци о потрошњи домаћинства, закључци о специфичностима потрошње градских и сеоских домаћинства, специфичности потрошње домаћинства Београдског региона као контролног узорка, истакнута важност дубоких демографских промена за потрошњу домаћинства у Србији и апликативни значај истраживања. У закључним разматрањима аутор истиче универзалност и стабилност утврђених старосних образаца потрошње током времена, али и отвара питање могућег утицаја промена других демографских карактеристика домаћинства које у овом истраживању нису разматране, као и утицаја кохорт ефекта (генерацијске припадности) на ниво будуће потрошње домаћинства у Србији.

5. Остварени резултати и научни допринос истраживања

Докторска дисертација је показала постојање типичних старосних образаца потрошње. Идентификоване су категорије добара и услуга чија се потрошња може охарактерисати као старосно условљена. На обим и структуру потрошње домаћинства утичу старост носиоца домаћинства, просечна величина домаћинства, присуство прешколске и школообавезне деце, старијих чланова домаћинства, и висина прихода домаћинства. Међутим, утицај посматраних карактеристика домаћинства је различитог смера и интензитета, и различито се испољава код различитих категорија потрошње. Одређене категорије потрошње су се издвојиле условљеношћу обима потрошње просечном висином прихода и просечном величином домаћинства (исхрана, одевање, комуникације и транспорт). Обим потрошње ових добара и услуга најчешће је одређен самом величином домаћинства, прати промене укупне потрошње и својствен је

домаћинствима носилаца у средишњој животној доби. Одрасли чланови ових домаћинстава су периоду највеће економске активности, а деца у процесу школовања. Специфична животна фаза ових домаћинстава утиче на интензивирање секундарних потреба повећавајући тражњу за добрима и услугама у сфери одевања, јавног и приватног превоза и комуникација. Са друге стране, одређене категорије потрошње су својствене младим домаћинствима, те су млада домаћинства остваривала значајно већи обим потрошње ових добара и услуга (становање, и ресторани и хотели). Млада домаћинства у првим годинама заснивања карактерише нижи просечан број деце у домаћинству, специфичан начин провођења времена, а поготову слободног времена, тако да специфична природа добара и услуга у сфери становања и угоститељства у овим домаћинствима посебно долази до изражаја. Млада домаћинства најчешће нису власници сопственог стана/куће, тако да без обзира на њихову малу просечну величину, заправо, изнајмљивање стана (подстанарство) утиче на високе трошкове становања. Са друге стране, висока потрошња угоститељских услуга у младим домаћинствима произилази из њихове веће мобилности, интензивног друштвеног живота (поготову ван куће), непостојања високог степена конкуренција са егзистенцијалнијим потребама и специфичних потрошачких преференција младог становништва. Такође, обим потрошње одређених категорија добара и услуга значајно је већи у домаћинствима са „децом“ (намештај и опремање домаћинства, образовање, рекреација и култура, и остала добра и услуге). Високи трошкови за наведене категорије потрошње у овим домаћинствима у значајној мери проистичу из родитељске улоге одраслих чланова домаћинства, величина ових домаћинстава је највећа, а специфичне потребе деце у домаћинству повећавају тражњу за овим добрима и услугама. Потрошња усмерена на здравство је јасно старосно условљена, расте са старошћу носиоца те се може рећи да је ова категорија потрошње својственија старијим домаћинствима. На крају, обим трошкова за алкохолна пића и дуван је прилично уједначен током највећег дела животног циклуса домаћинстава, те се не може говорити о јасној условљености потрошње ове категорије добара и услуга посматраним демографским карактеристикама домаћинства.

Један од важнијих резултата докторске дисертације јесте идентификовање значајних разлика у структури остварене потрошње домаћинстава различитих старости носиоца, без обзира на обим остварене потрошње. Истраживања потрошње домаћинстава изведена на овакав начин, узимајући у обзир старост као веома значајну демографску одредницу, ретка су чак и у иностраној научној литератури, поготову када је анализа структуре, а не агрегата потрошње домаћинстава у питању, а њихова апликативна вредност је велика. Истраживања структуре потрошње домаћинстава у Србији постоје, међутим, аутор је доводећи феномен потрошње домаћинстава у везу са старошћу носиоца, али и чланова домаћинства, направио значајан научни допринос у сагледавању комплексне међузависности демографских и економских појава и процеса. Мр Петар Васић је,

анализирајући структуру потрошње домаћинстава различите старости носилаца, идентификовао различите категорије потрошње које су својствене домаћинствима у различитим етапама животног циклуса, односно, домаћинствима различитих старости носиоца. Домаћинства младих носилаца, која су најчешће на самом почетку свог животног циклуса, значајно веће уделе своје потрошње усмеравају на становање, намештај и опремање домаћинства, одевање, ресторане и хотеле, и остала добра и услуге, док старија домаћинства значајно веће уделе своје потрошње усмеравају на исхрану и здравство. Домаћинства носилаца у својој средњој доби, која карактерише највеће присуство деце, значајно веће уделе своје потрошње усмеравају на транспорт, комуникације, рекреацију и културу, и образовање. Тако, за набројане категорије потрошње (својствене младим домаћинствима) млада домаћинства до 35 година старости носиоца домаћинства издвајају чак 36% за разлику од старијих домаћинстава (55 и више година) која издвајају 31% своје укупне потрошње на ове категорије добара и услуга. Такође, за категорије потрошње карактеристичне за старија домаћинства, она су усмеравала чак 49%, за разлику од млађих домаћинстава која су усмеравала свега 39%. Домаћинства чији су носиоци од 35 до 54 године старости издвајају за категорије потрошње својствене овој фази животног циклуса 21,3% укупне потрошње, за разлику од млађих и старијих домаћинстава (свега 15,9%).

Аутор истиче да се потрошња градских и сеоских домаћинстава свакако разликује, али се разлике са повећањем старости носиоца домаћинства смањују. Анализа апсолутних и релативних показатеља потрошње установила је да се највеће разлике у потрошњи, али и посматраним карактеристикама домаћинстава јављају до 40 година старости носиоца домаћинства. Сеоска домаћинства карактеришу нижи приходи, већа просечна величина, већи просечан број деце и поготову већи просечан број старијих чланова домаћинства, што се испољило као фактор различитости потрошње градских и сеоских домаћинстава. Значајније разлике се јављају у старосним обрасцима потрошње усмерене на становање, намештај и опремање домаћинства, образовање, комуникације, и одевање. Поменуте разлике су заправо својствене млађим домаћинствима, а са старосћу носиоца се смањују или у потпуности губе. Општи закључци о потрошњи градских и сеоских домаћинстава су следећи: обим укупне потрошње је већи код градских домаћинстава, сеоска домаћинства остварују већу потрошњу усмерену транспорт и алкохолна пића и дуван, код свих осталих категорија потрошње градска домаћинства остварују већу потрошњу, разлике су највеће код домаћинстава носилаца млађих од 40 година, посматране карактеристике домаћинстава су у оба подручја утицале на потрошњу на исти начин, али са различитим интензитетом старосне зависности.

Анализа потрошње домаћинстава у контролном узорку наметнула је неколико основних закључака: старосни обрасци потрошње исти су за Србију и за Београдски регион, градска и сеоска домаћинства Београдског региона испољавају типичне старосне обрасце потрошње градских и сеоских

домаћинстава на нивоу Републике. Установљене специфичности тичу се нивоа остварене потрошње, а не старосних образаца потрошње. Једине разлике у старосним обрасцима потрошње домаћинстава тичу се потрошње усмерене на одећу и обућу, комуникације и остала добра и услуге код млађих градских домаћинстава услед значајно виших прихода. Истраживање је показало да већа понуда добара и услуга у Београдском региону не утиче значајније на промену старосних образаца потрошње.

Старосна зависност укупне потрошње домаћинстава има облик обрнуте „U“ дистрибуције, највећа је у 40-им годинама старости носиоца, када су просечна величина домаћинства и просечни приходи највећи. Сви посматрани стратуми испољавају исти старосни образац, а разлике се тичу висине остварене потрошње. Са друге стране, потрошња по еквивалентној јединици (ЈЈП) је опадајућа са старашћу носиоца домаћинства без обзира на уједначене приходе по ЈЈП током живота носиоца домаћинства. Такође, не само да се износ потрошње по ЈЈП између градских и сеоских домаћинстава разликује, већ и начин на који се мења са старашћу носиоца домаћинства. Док градска домаћинства бележе опадајућу (иако константно вишу) потрошњу по ЈЈП са старашћу носиоца, сеоска домаћинства бележе готово уједначен ниво потрошње по ЈЈП током највећег дела животног циклуса домаћинстава (у Београдском региону као и на нивоу Републике).

Посматрајући структуру остварене потрошње домаћинстава у односу на старост носиоца, аутор истиче да структура потрошње домаћинстава са старашћу носиоца све више поприма карактер егзистенцијалности. Сеоска домаћинства имају виши ниво егзистенцијалности потрошње од градских. Београдски регион се у овом случају издваја, не само мање егзистенцијалном структуром потрошње, већ и различитим начином промене структуре потрошње у домаћинствима носилаца млађих од 35 година. Један аспект истраживања односи се на удео потрошње у односу на укупне приходе домаћинства. Аутор јасно издваја старости носилаца (фазе животног циклуса) у којима домаћинства остварују штедњу, од оних у којима се задужују или остварују међугенерациске трансфере. Тако, домаћинства у Србији (као и у Београдском региону) у просеку почињу да штеде након 40. године старости носиоца и то до краја животног циклуса (насупротив поставкама Теорије животног циклуса штедње и потрошње да ће са пензионисањем потрошња премашивати тренутне приходе). У свим млађим категоријама носилаца домаћинства својом потрошњом премашују тренутне приходе. Начин на који се са старашћу носиоца мења удео потрошње у односу на приходе домаћинства код градских и сеоских домаћинстава је сличан, с тим да градска домаћинства почињу да остварују штедњу већ након 30. године старости носиоца домаћинства, док је код сеоских домаћинстава то случај тек након 45. године старости носиоца. Претходно поменути показатељ ${}_nNT_x$ готово праволинијски опада са старашћу носиоца домаћинства, јасно издвајајући млађа потрошно оријентисана домаћинства са једне, и старија штедно оријентисана

домаћинства, са друге стране што потврђује и значајна разлика у вредности посматраног показатеља (најстарија домаћинства остварују чак 43% егзистенцијалнији начин трошења у односу на најмлађа домаћинства).

У пројектовању домаћинстава аутор долази до очекиваних резултата. Наиме, према пројекцији домаћинстава мр Петра Васића, број домаћинстава у Србији би са 2487866 у 2011. години до 2040. могао опати на 2164588, а просечна величина са 2,89 на 2,71. Пројектоване промене посматраних карактеристика домаћинстава иду у правцу даљег смањивања просечног броја предшколске и школообавезне деце у домаћинству и повећања просечног броја старијих чланова домаћинства. Услед значајне промене старосне дистрибуције носилаца домаћинства, просечна старост носиоца би могла порасти са 55,7 година у 2011. на 57,8 година у 2040. Према аутору, наведене промене броја, просечне величине и карактеристика домаћинстава би могле довести до промена у старосним обрасцима потрошње појединих категорија добара и услуга. Међутим, промене старосних образаца нису тако значајне, а укупан ефекат демографских промена на нивоу домаћинства може резултирати са свега неколико процентних поена смањења или повећања. Наиме, једине категорије добара и услуга чији би се удео у потрошњи домаћинстава могао повећавати се тичу трошкова за исхрану, становање и здравство, и то за између 0,8 и 2,4 процентна поена до 2040. године. Удео свих осталих категорија добара и услуга у укупној потрошњи домаћинстава би се под утицајем пројектованих демографских промена могао смањивати и то за између 0 и 1,5 процентних поена. Пројектоване демографске промене домаћинстава, иако дубоке, не ремете у већој мери утврђене старосне обрасце потрошње и потврђују став о универзалности и стабилности старосних образаца потрошње. Основна карактеристика могућих промена старосног обрасца укупне потрошње јесте да би се потрошња домаћинстава чији су носиоци у старостима ван периода примарне штедње могла незнатно смањити, док потрошња домаћинстава носилаца у периоду примарне штедње остаје прилично стабилна током времена. Такође, један од значајнијих резултата докторске дисертације јесте и погоршање структуре потрошње домаћинстава и повећање њене егзистенцијалности од 4,5% под утицајем пројектованих демографских промена до 2040. године. Сужавање домаћег тржишта под утицајем демографских промена домаћинстава, демографског старења и депопулације у Србији би се могло у различитом степену одразити на потрошњу различитих категорија добара и услуга. Аутор тако истиче да би под утицајем демографских промена једино укупна тражња за добрима и услугама у сфери здравства могла порасти и то за 18,3% до 2040. године, док би тражња за свим осталим категоријама добара и услуга могла опати и то за између 7,9 и 40,9 процената. Међу резултатима истраживања нарочито се истиче чињеница о растућем значају најстаријих домаћинстава као потрошача. Мр Петар Васић наводи да би домаћинства носилаца старих 65 и више година могла учествовати у укупној потрошњи усмереној на здравство са преко 50%, у потрошњи усмереној на исхрану,

становање, и опремање и одржавање домаћинства са између 40 и 50 процената, и са трећином у потрошњи усмереној на транспорт, комуникације, акохолна пића и дуван, рекреацију и културу, и остала добра и услуге до 2040. године.

Наступајуће промене старосног састава становништва Србије несумњиво ће, имајући у виду специфично потрошачко понашање домаћинстава различитих старости носилаца, водити значајним променама у структури личне потрошње, односно тражње. Промене у структури тражње, имајући у виду домаће тржиште, ће свакако захтевати одређено прилагођавање привредних делатности које би морале ићи у корак са опадајућим или растућим захтевима домаћег тржишта. У том смислу, научни допринос тезе се огледа и у чињеници да су истраживања потрошње домаћинстава ретко била довођена у везу са старошћу као демографском одредницом, која несумњиво представља значајан чинилац потрошачког понашања. Важан допринос дисертације је и синтеза богате и разноврсне литературе која се бави различитим аспектима испитиване везе старости и потрошње, као и у формирању нове, квалитетне базе података.

Научно позиционирање ове дисертације осликава и следећа спецификација доприноса спроведеног истраживања темељнијем познавању међузависности старости као демографске одреднице и потрошње домаћинстава у Србији:

- Уважавањем претпоставки релевантних економских теорија као и доминантних демографских трендова емпиријски је утемељен став да је утицај старости на потрошњу домаћинстава у Србији евидентан и значајан. Оваква истраживања потрошње су веома ретка, а са демографског становишта, ово је прво такво истраживање у Србији.
- У истраживању је коришћена додатна обрада података из АПД која је у односу на своје могућности, начин и богатство података које прикупља, готово потпуно неискоришћена у демографским истраживањима.
- Истраживањем је идентификован смер и интензитет утицаја посматраних демографских обележја на потрошњу домаћинстава у Србији и утврђени старосни обрасци потрошње појединачних категорија добара и услуга што представља новину у истраживањима међузависности демографских и економских појава и процеса у Србији.
- Истражујући везе између старости и потрошње домаћинстава, а имајући у виду значај демографских чинилаца за личну потрошњу, аутор је идентификовао смер и интензитет могућег утицаја наступајућих промена у старосном саставу становништва Србије на личну потрошњу.
- Несумњив допринос аутор даје израђујући пројекцију домаћинстава, јер тиме употпуњује слику пројектоване демографске будућности Србије.
- У оквиру докторске дисертације мр Петар Васић предлаже одређена техничко-методолошка решења, настојећи да математички изрази и квантификује обележја атрибутивног, односно, квалитативног карактера.

- Апликативни значај овог истраживања огледа се у сазнањима која би могла представљати смернице за прилагођавање домаћег тржишта наступајућим демографским променама, али и за прилагођавање домаће привреде изазовима сужавања демографског оквира домаћег тржишта.

6. Закључак

На основу анализе и оцене резултата истраживања презентираних у овој докторској дисертацији, као и закључака и њиховог научног доприноса, Комисија са задовољством закључује да је Докторска дисертација написана према захтевима и критеријумима за писање ове врсте рада и у складу са одобреном пријавом. Резултат је самосталног истраживања и представља оригинално научно дело значајно са научног и друштвеног становишта. Отуда Комисија предлаже Наставно-научном већу Географског факултета Универзитета у Београду да прихвати Извештај о прегледу и оцени докторског рада мр **Петра Васића**, под називом **Старост као демографска одредница потрошње домаћинстава у Србији** и одобри јавну одбрану.

Београд, 06.06.2016.

Проф. др Мирјана Девеџић

Доц. др Вера Глигоријевић

Проф. др Биљана Радивојевић